УДК 94(477) “1920/1930” І.О. Стряпко

ТОВАРИСТВО “ПРОСВІТА” В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ЗАКАРПАТТЯ 20–30 рр. XX ст.

Анотація. *Стаття є дослідженням впливу Товариства “Просвіта” практично на всі сфери культурного життя Закарпаття в міжвоєнний період. Саме завдяки діяльності Товариста у краї почала формуватися нова, українська за змістом і фомою, література, було створено перший професійний театр, хорові колективи, здійснено спроби влаштувати діючий музей для збереження культурної спадщини. Уся культурно-просвітницька діяльність сприяла формуванню та підвищенню національної самосвідомості населення.*

Аннотация. *Статья есть исследованием влияния Общества «Просвита» практически на все сферы культурной жизни Закарпатья в межвоенный период. Именно благодаря деятельности Общества в крае начала формироваться новая, украинская по содержанию и форме, литература, был создан первый профессиональный театр, хоровые коллективы, сделаны попытки устроить действующий музей для сохраниения культурного наследия. Вся культурно-просветительская деятельность благоприятно влияла на формирование и возрастанию национального самосознания населения.*

Summary. *This article is dedicated to the influence the association “Prosvita” had on the cultural life of Transcarpatia in the period between two World Wars. Thanks to “Prosvita” the formation of the new Ukrainian literature began, the first professional theatre was formed and they even tried to make the museum. With Ukrainian choirs “Prosvita” widened Ukrainian songs. Development of the cultural level of the inhabitants led to the development of national conscience in general.*

На початку XX ст. Закарпаття було найзанедбанішою частиною українських земель і перебувало у складі Австро-Угорщини. Культурне відродження тут розпочалося пізніше, бо місцева інтелігенція найбільше піддалася асиміляції та винародовленню. Угорська влада перешкоджала будь-якій просвітницькій праці.

Сприятливі умови для відродження і розвитку української культури настали лише з входженням Закарпаття до складу Чехословацької республіки в 1919 р. На Закарпатті почали діяти різноманітні культурні, громадські та інших організації. Вони вели значну роботу серед населення, піднімаючи його освітній рівень, а, як наслідок, національну самосвідомість. Однією з таких організацій було товариство “Просвіта”.

Діяльність товариства “Просвіта” ще не висвітлена в історіографії належно. Єдині фахові розробки здійснені чинним головою “Просвіти” П. Федакою [1]. Окрім того, М. Штець [2] опрацьовував вплив товариства на систему освіти і виховання; відповідно вплив на літературу досліджували П. Ференц [3] та М. Козак [4]. Ю.-А. Шерегій [5] і Й. Баглай [6; 7] простежили театральне мистецтво. Водночас музейно-бібліотечна та музична діяльність “Просвіти” залишаються мало з’ясованими. Метою розвідки є спроба розширити горизонти знання цієї проблеми.

Товариство “Просвіта” було засноване 9 травня 1920 р. До його складу увійшли такі впливові місцеві діячі: Юлій і Михайло Бращайки, Августин Волошин, Августин Штефан, Василь Ґаджега, Віктор Желтвай, Мирон Стрипський та ін. Закарпатські діячі народовецького спрямування дуже швидко усвідомили зв’язок між національною ідеєю, формуванням патріотичних устремлінь й освітою. Школа ставала запорукою національного самоутвердження русинів (українців). На неї покладалися надії і сподівання, пов’язані з пробудженням самосвідомості населення краю та початками творення нової самобутньої культури, яка вже мала бути “продуктом” відносно вільних людей і передавала в майбутнє традиції минулого, витворюючи єдиний структурно-логічний, ціннісно-смисловий культурний простір. Молоді вихованці “нової школи” повинні були стати продовжувачами традицій своїх предків. На них лягала відповідальна роль “етнофорів” власного народу.

Тому народовці дуже швидко налагодили зв’язки з вчителями-еміґрантами (І. Панькевичем, В. Бірчаком, В. Пачовським, К. Заклинським, О. Приходьком, І. Трухлим, П. Кукурузою,

С. Черкасенком та ін.), більшість з яких стали активними діячами "Просвіти" і зробили вагомий внесок у становлення національної свідомості населення краю. Багато з них мали досвід культурно-просвітницької праці в Галичині, прийшли на запрошення чехословацької влади і працювали вчителями.

Глава шкільного реферату Йозеф Пешек досить прихильно ставився до української течії й охоче надавав посади народовцям. Отак, І. Панькевич 19 грудня 1919 р. був прийнятий як договірний урядовець управління в справах шкіл, який мав вести мовний відділ, регулювати мову навчання та офіційну мову. Учений всіма силами організовував український напрям в освіті, хоч і обережно, але вміло використовував важіль державного чиновника. Він вправно підбирав кадри національно свідомих службовців для окремих відділів Цивільної управи, організував курси української мови для вчителів, і очолив комісію, яка перевіряла знання з української мови перед прийняттям учителів на роботу [2, 583]. За підтримки І. Панькевича та Й. Пешека вчителі-народовці досить міцно закріпилися в системі освіти. Та після смерті Й. Пешека новий глава шкільного реферату Й.Шімек негативно ставився до народовецького руху, запрошуючи на посаду вчителів–еміґрантів із Росії, або ж колишніх чеських легіонерів, серед яких поширеними були русофільські погляди.

Серед членів "Просвіти" було чимало поетів і письменників, які змушені були еміґрувати на терени Закарпаття внаслідок поразки визвольних змагань. Це: Володимир Бірчак, який захоплювався ідеями створення нової української літератури, організував творче літературне об'єднання "Молода Муза" [8, 11], його сподвижник Василь Пачовський [9, 6], Спиридон Черкасенко, Марійка Підгірянка (Марія Ленарт-Домбровська), Андрій Ворон.

Під час перебування на Закарпатті В. Пачовський видав три збірки поезій: "Огні мести" (1919–1921), "З блакитної книги" (1923–1927), "Розгублені звізди" [3, 12]. С. Черкасенко був автором п'єс, призначених для шкільних театрів: "Вечірній гість", "Сміх", "Лісові чари", "Лібуша в таборі", "Хай живе життя", "До світла, до волі" та ін. [10, 83].

Марійка Підгірянка також написала чимало творів. Серед них поеми "Князь Лаборець", "Олександру Духновичу". В Ужгороді у 1922–1926 рр. вийшли книжки "Ластівочки", "Мати-страдниця", "Збірничок віршів для дітей" та ін.

І. Панькевич і В. Бірчак заохочували літературно-обдаровану молодь Ужгородської гімназії до творчості. Вони створили літературний гурток, де учні готували спеціальні реферати, обговорювали літературні твори.

Учителі, зокрема К.Заклинським, В.Пачовський, заохочували студентів гімназій до збирання етнографічних матеріалів і докладали зусиль для їхнього друку [11, 60-61]. Вони всіляко заохочували учнів вивчати рідну культуру. Результатом їхньої роботи було видання збірника "Історія Підкарпатської Руси" (в оповіданнях, під ред. К. Заклинського) [12, 34].

Тоді ж заявили про себе молоді поети: Василь Ґренджа-Донський, Юрій Боршош-Кум'ятський, Зореслав, Миколая Божук, Іван Колос, Микола Рішко, Марко Бараболя. Їхня творчість формувалася під впливом творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини. Твори видавалися в Харкові й Львові.

Основне місце у віршах поетів займали мотиви недолі рідного народу, пробудження національної свідомості. Наголошувалося на трьох цінностях: мові, національній ідентичності та волі. У віршах містився заклик до пробудження національних почуттів, стверджувалася мрія про об'єднання Закарпаття з Україною. Поети не знали добре літературної мови, не знали сучасної української техніки віршування, але все це компенсувалося радикальними закликами та національним пафосом. Часто за свої вірші поети зазнавали переслідувань: В.Ґренджа-Донський отримав 3 місяці ув'язнення за вірш "Розділили Україну", збірку Ю. Боршоша-Кум'ятського "З наказу роду" було сконфісковано цензурою [4, 88].

"Просвіта" допомагала молодим поетам видавати свої збірки. Товариство при видавничій комісії заснувало спеціальний "Літературно-організаційний фонд", кожен член якого мав вносити разовий внесок у розмірі 10 крон. Ці гроші пізніше йшли на видавництво книг [13, 7].

У щорічних календарях товариства “Просвіта” друкувалися твори українських поетів і письменників, що, з одного боку, сприяло ширшому знайомству населення з їхньою творчістю, з іншого, сприяло усвідомленню себе як частки українського народу.

Ще одним надзвичайно популярним виданням “Просвіти” був журнал “Пчілка”(1922–1933рр.). Ідея організації та видання часопису для дітей належить П. Кукурузі. Довкола нього гуртувалися найкращі творчі сили: І. Невицька, А. Ворон, М. Кабалюк, М. Божук, В. Ґренджа-Донський, М. Бараболя (І. Рознійчук), М. Підгірянка, О. Олесь, П. Міговк, О. Джумурат і багато ін. Написана літературною українською мовою, хоч і етимологічним правописом, “Пчілка” промовляла до дітей рідною мовою, прищеплювала їм любов до рідної землі, виховувала їх в українському дусі. Цей журнал, через свою популярність серед дітей і молоді, відіграв провідну роль у становленні національних почуттів.

Важливим здобутком культурної праці товариства „Просвіти” стало заснування сталого українського театру в Ужгороді, який отримав назву “Руський театр”. Урочисте відкриття відбулося 15 січня 1921 р. Першими акторами стали члени Української Республіканської капели: Левко та Софія Безручко, М. Біличенко, О. Вахнянин, Роман і Ганна Кирчів, Н. Машкевич, Ольга та Олекса Приходько, М. Дніпрова-Приємська, Микола та Катерина Ращахівські, Л. Татарів, М. Терпило, Я. Сім’янович, Н. Царгородська, К. Здорик-Трухла, І. Трухлий [7, 7]. Діячі “Просвіти” високо оцінювали значення театру. Виступаючи з нагоди його відкриття, А. Волошин говорив: “Руський театр має бути храмом, котрий проповідує правду, чистоту звичаїв, благородні ідеали культурного життя, має бути школою, в котрій можна багато доброму навчитися, котра вказує на наші хиби і на способи, як маємо їх усунути…” [6, 20].

Режисерами театру були Михайло Біличенко та Марія Дніпрова-Приємська, які чергувалися в постановках, а 1 квітня 1921 р. режисером став Борис Кривецький. У серпні театр очолив Микола Садовський. Репертуар колективу був представлений українською класикою: “Запорожець за Дунаєм”, “Мартин Боруля”, “Наталка Полтавка”, “Нахмарило”, “Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці”, “Сто тисяч”, “За двома зайцями”, “Назар Стодоля”. З неукраїнських грали лише одноактівки А. Чехова “Медвідь”, “Дачний Мученик”, “Освідчини” та гоголівського “Ревізора”. М. Садовський був педантичним щодо мови, стежив, щоб українські танці були народними, а не цирковими. Як згадує М. Авсюкевич, працювали так: “15 днів грали в Ужгороді, а 15 – їздили провінційними містечками” [14, 170].

Критика одразу ж відзначила мистецьку гру М. Садовського та його акторів, зокрема В. Іванової, О. Левицького, Н. Машкевич. Проте, через фінансову скруту театр змушений був постійно давати прем’єри, а це негативно позначалося на якості гри [14, 171].

У 1923 р. керівником театру став Олександр Загаров. Він змінив як стиль, так і репертуар. На зміну творам української класики прийшли найкращі твори світових драматургів, що дало змогу розширити читацьку аудиторію. Водночас, гастролюючи селами, О. Загаров дотримувався принципів М. Садовського.

Театр під керівництвом О. Загарова працював дуже успішно. Його постановки викликали інтерес серед інтелігенції, а критика схвально відкликалася про нього [15, 53].

Невдовзі ситуація сильно змінилася. Чеські урядові кола почали з прохолодою ставитися до “Просвіти”, скорочували грошову допомогу театру. 1 січня 1930 р. “Руський театр” товариства “Просвіта” в Ужгороді припинив свою діяльність.

Закриття професійного театру не означало, що “Просвіта” відмовилася від ідеї сталого театру. Та все ж знайшлася людина, яка, попри перешкоди, спробувала відродити професійний театр. Це був Микола Аркас.

У березні 1931 р. він створив трупу, до якої увійшли і чехи. Гру акторів оцінювали схвально, надто зважаючи на фінансовий стан і кількість акторів. Особливо публіці сподобалася вистава “Гейша”, а критика висловлювала жаль з приводу того, що театр не має підтримки уряду [16, 37-38]. Репертуар театру складався з п’єс світових і українських авторів. Загалом за сезон 1931–1932 рр. театр відіграв 280 вистав. Театр М. Аркаса діяв до 1936 р., але через брак коштів його діяльність завмерла.

Ще одну спробу відродити театр здійснили брати Юрій-Августин та Євген Шерегії. У лютому 1934 р. вони заснували театральний гурток, який отримав назву "Нова Сцена", а у грудні 1935 р. перетворився на театр товариства "Просвіта" [5, 267]. Репертуар театру складався з творів українських авторів. "Нова Сцена" діяла до березня 1939 р., коли угорські окупанти заборонили діяльність будь-яких українських організацій.

20 травня 1920 р. було створено музейно-бібліотечну комісію товариства "Просвіта", яка одразу ж активно приступила до праці. Комісія розіслала звернення до громадянства краю з проханням допомогти у зборі музейних і бібліотечних матеріалів. По всіх школах було розіслано спеціально виданий квестіонар (питальник), до урядових кіл Закарпаття — клопотання про матеріальну і моральну підтримку.

Було порушено питання перед МЗС Чехословаччини про призначення спеціальної Комісії для повернення історичних пам'яток Закарпаття з музеїв Відня та Будапешта. З цією метою Будапешт відвідав С. Фенцик, а Відень І. Панькевич [17, 54]. Комісія порушила перед цивільною Управою клопотання про заборону вивезення за межі краю музейних цінностей і книжкового майна. Зокрема, це стосувалося музею ім. Т. Легоцького, який змогли врятувати. Щоправда, перетворити його у власність товариства не вдалося.

У квітні 1921 р, комісія че-рез пресу кілька разів звернулася із закликом "До всього руського громадянства" з проханням надсилати матеріали для альбому з життя і побуту Закарпаття (малюнки, фотографії), а також вишивки, писанки, одяг, різьблені речі і т. д. [1, 39].

За п'ять років (до 1 січня 1925 р,) зібрання музейно-бібліотечної комісії "Просвіти" нараховувало: 57 рукописів, 113 стародруків, понад 400 світлин, а також 18 старовинних керамічних виробів, монети, 38 церковних предметів, бароковий іконостас XVIII ст., предмети побуту, 10 макетів господарств Закарпаття, вишивки, писанки, зразки одягу з Гуцульщини і околиць Хуста, 155 зразків мінералів [1, 40]. Народні вишивки краю, зібрані активістами товариства, з успіхом презентувалися в 1924 р. у Празі на виставці "Життя і мистецтво Підкарпатської Русі". Проте незабаром "Просвіта" стикнулася з проблемою відсутності приміщення для музею [18, 124].

У 1928 р. товариство завершило будівництво "Народного Дому". Незважаючи на значні фінансові труднощі, вдалося впорядкувати близько 2000 експонатів [19, 198-199; 20, 129-130]. Позаяк відносини з владою були напруженими і сподіватися на її допомогу було марно, 28 червня 1930 р. активісти "Просвіти" заснували товариство "Руський Національний Музей".

Успішнішою була діяльність "Просвіти" у створенні бібліотеки. Майже за весь час існування товариства нею завідував І. Панькевич. Основу бібліотеки склали книжки, подаровані львівською "Просвітою", Науковим товариством імені Т. Шевченка, а також спеціально закуплені А. Штефаном у Львові. На початку діяльності Товариство мало в своєму розпорядженні 880 творів: наукові записки НТШ, Етнографічний збірник, ін. твори [21, 91]. На 31 серпня 1922 р. бібліотека нараховувала 1765 назв книг у 2196 томах.

Активно йшла робота зі створення бібліотек у сільських читальнях. Виникали і т. зв. "мандрівні бібліотеки", які складалися з 20–50 книг [13, 8]. Якщо в селі була бібліотека читальні, то на неї покладалися і функції громадської (державної) бібліотеки. Пересічно вона нараховувала 120 книг.

У 1938 р. товариство мало 32000 книг по всіх організаціях, а бібліотека Централі нараховувала 7000 книг.

У кінці 1938 р. Чехословацька республіка втратила частину території Закарпаття. Побоюючись репресій з боку угорської влади, яка вкрай негативно ставилася до українського руху, "Просвіта" евакуйовувала своє майно в Хуст. Бібліотеку та музейні збірки 10 листопада 1938 р. під стрілянину на вулицях Ужгорода вивозили в Перечин [1, 40-41]. Згодом основні фонди бібліотеки та унікальні музейні збірки були втрачені. Частина осіла в селах Доманинці та Оноківці, частину розікрали або знищили угорські окупанти, дещо розібрали самі члени "Просвіти", що еміґрували.

Значну увагу "Просвіта" відводила плеканню української пісні. Найпершим до цього долучилося товариство "Кобзар", яке утворили члени колишньої "Української Республіканської

капели". Їх концерти викликали захоплення в населення. 15 січня 1921 р. "кобзарі" перетворилися на акторів згадуваного вище "Руського театру".

Одним із перших кроків музичної комісії стало заснування Руського Національного Хору – під керівництвом Олександра Кізими. Хор нараховував 25 чоловік і мав невеликий репертуар. Перший виступ відбувся 14 квітня 1921 р. на тематичному вечорі "Просвіти" [22, 19]. Другий виступ відбувся 21 квітня 1921 р. на вечорі пам'яті Т. Шевченка. Щоправда, одразу ж після концерту хор розпався [23, 12].

Позаяк О. Кізима не справився з обов'язками, то новим керівником Руського Національного Хору став Олекса Приходько, а допомагав йому П. Куцин. На початку шкільного 1921–1922 року він приступив до реорганізації хору. Спочатку існувала недовіра, чому сприяли провокації недругів. О. Приходько поклав завдання вивчити концерт різдвяних колядок і виступити в Ужгороді перед Різдвом. Відбувся дебютний концерт колядок для учнів, а наступного дня для громадськості. Успіх був надзвичайним. Як згадує сам О. Приходько, "після концерту багато присутніх записалися в члени хору…, навіть сам віцегубернатор Еренфельд" [23, 13].

Хор постійно виступав на заходах, влаштованих "Просвітою", державних і народних святах. Із лав Руського Національного Хору вийшла молода генерація свідомих вчителів, які присвятили свої здібності служінню своєму народу. Ставали активними просвітянами, засновували хори в селах і піснею освідомлювали свій народ. Руський Національний Хор і хори читалень з успіхом працювали до березня 1939 р., виступали на державних, релігійних святах, організованих "Просвітою" заходах [24; 25; 26].

Отже, товариство активно впливало на культурний розвиток краю, воно фактично розвивало та поширювало українську етнокультуру. Вчителі-просвітяни заохочували обдаровану молодь до творчості, намовляли збирати матеріали з етнографії: пісні, легенди, приповідки, записувати звичаї.

"Просвіта" сприяла витворенню нової української за змістом і духом літератури. Вона популяризувала творчість Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Ю. Федьковича, І. Котляревського, О. Кобилянської. Молоді місцеві письменники В. Ґренджа-Донський, Зореслав, Ю. Боршош-Кум'ятський, І. Невицька, І. Ірлявський віршами промовляли до народу, закликаючи його словом до боротьби за свої права. Щоб сприяти молодим творцям, товариство допомагало їм видавати свої збірки віршів, зокрема й книги для дітей. Усі книги видавалися українською мовою.

Найбільшим успіхом товариства стало заснування першого сталого українського театру на Закарпатті. Велике значення надавалося створенню Народного Музею та Публічної бібліотеки. Зусиллями членів товариства проводився збір етнографічних, історичних матеріалів, цінні рукописи та першодруки, іконостас. Деякі речі були подаровані для музею, інші куплені. Проте плани "Просвіти" щодо створення музею, на жаль, так і не були реалізовані через брак коштів та погіршення стосунків з владою.

Величезну роботу провела „Просвіта" для поширення народної пісні в краї, яку поступово витісняли угорські та словацькі пісні. Був створений Руський Національний Хор, який виступав на всіх державних, народних, релігійних святах, масових заходах, популяризуючи українську пісню. Подібні хори з успіхом організовували й у читальнях.

Література:

1. Федака П. Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі-України (1920–1939). – Ужгород, 1991. – 52 с.
2. Штець М. Місце і роль Івана Панькевича в культурно-освітньому та громадському житті Закарпаття // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура" (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 582–589.
3. Ференц Н. Поезія Закарпаття першої половини XX століття // Українська поезія Закарпаття XX століття: Наук. зб. / Упоряд. В.В. Барчан. – Ужгород: Ліра, 2004. – С. 11–42.
4. Козак М. Поетика імпресіонізму в ліриці Ю. Боршоша-Кумятського // Українська поезія Закарпаття XX століття: Наук. зб. / Упоряд. В.В. Барчан. – Ужгород: Ліра, 2004. – С. 84–98.

5. Шерегій Ю.-А. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк;Париж;Сідней;Торонто;Пряшів;Львів, 1993. – 412 с.
6. Баглай Й. На вівтар єдності українського народу (Промова о. Августина Волошина при відкритті "Руського театру" товариства "Просвіта" в Ужгороді 15 січня 1921 року) // Із театром – сорок років (статті, рецензії, нариси). – Ужгород, 1997. – С. 17–20.
7. Баглай Й. У вирі українського національного пробудження (До 115-ої річниці від дня народження видатного актора, директора і педагога в Карпатському краї Івана Трухлого). – Ужгород: Ґражда, 1999. – 23 с.
8. Ходанич П. Золоті скрипки Володимира Бірчака. До 120-річчя з дня народження педагога і письменника // Ужгород. – 2001. – 10 березня. – №9 (109). – С. 11.
9. Ільницький М. Молодомузівці лишилися молодими // Новини Закарпаття. – 1998. – 13 січня. – №5.
10.Гапоненко І.С. С.Ф. Черкасенко і Закарпаття // CARPATICA-КАРПАТИКА. – Вип.3. До 50-річчя Ужгородського державного університету / Ред. кол. Г.В. Павленко та ін. – Ужгород, 1995.
11.Балега Ю.Моє навчання у відновленій українській Берегівській гімназії // Берегівська українська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції / Редактор-упорядник В. Худанич. – Ужгород: Гражда, 1997. – С. 58–67.
12.Росоха С. Спомини: події і люди на моєму життєвому шляху / Уклад. В. Худанич. – Ужгород;Торонто: Мистецька лінія, 2001. – 92 с.: іл.
13.Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 72. – Оп. 2. – Спр. 189.
14.Василько В. Микола Садовський і його театр. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1969. – 196 с.
15.Нікеєв В. Олександр Загаров і український театр. – К.: Мистецтво, 1960. – 88 с.
16.ДАЗО. – Ф. 72. – Оп. 2. – Спр. 147.
17.Керецман Н., Керецман В. Краєзнавча діяльність товариства "Просвіти" на Закарпатті // Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді. – Річник І (XV). – Ужгород: Закарпатське крайове товариство "Просвіта", 1996. – С. 52–57.
18.Протокол XXIII Засіданя Головного Виділу дня 20 цвітня 1921 тов. Просвіта в Ужгороді // Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді. Річник V–VII (XIX–XXI) / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: Два кольори, 2003. – С. 123–125.
19.Протокол V Засіданя дня 20. VII. 1921 в 6 год. по полудні в салі Руського Клюбу // Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді. Річник V–VII (XIX–XXI) / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: Два кольори, 2003. – С. 145–146.
20.П. [Панькевич І.] Єще о нашфм національнфм музею // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1928. – Юній. – P.V. – Ч.6. – С. 129–130.
21.Протокол X Засіданя Головного Виділу тов. "Просвіта" в Ужгороді дня 7. IX. 1920 в салі Руського Клюба // Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді. Річник V–VII (XIX–XXI) / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: Два кольори, 2003. – С. 89–91.
22.Руський Національний Хор в Ужгороді 1921–1926 // Коломийка / Зб., присвячений І з'їзду Руських Національних Хорфв Подк. Руси 13. VI. 1926. – Ужгород: УНІО, 1926. – С. 19–21.
23.Приходько О. Пробудилася Русь… Закарпаття 50 літ назад (Спомини). – Нью-Йорк: Карпатський Союз у ЗСА, 1972. – 32 с.
24.ДАЗО. – Ф. 72. – Оп. 2. – Спр. 17.
25.ДАЗО. – Ф. 72. – Оп. 2. – Спр. 21.
26.ДАЗО. – Ф. 72. – Оп. 2. – Спр. 24.

Надійшла до редколегії 30. 04. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.

УДК 94(477) "19" **Н.М. Рева**

ВІЗІЯ МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ У ДОРОБКУ КОНСЕРВАТИВНО-МОНАРХІЧНОГО ТАБОРУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

Анотація. *У статті досліджуються джерела й основні аспекти моделі української держави, розробленої представниками консервативно-монархічної табору української*